

Die veranderende betekenis van die Voortrekkermonument: erfeniswins of erfenisverlies?

Anton C. van Vollenhoven

Anton C. van Vollenhoven, buitengewone professor in Geskiedenis,
Noordwes-Universiteit (Mafikeng-kampus)

Opsomming

Die Voortrekkermonument is waarskynlik die belangrikste erfenissimbool van Afrikaners. Dit het 'n simboliese-ideologiese betekenis, en die oorig daarvan het 'n noue verbintenis met Afrikanernasionalisme. Monumente word maklik die slagoffers van diegene met sienswyses wat verskil van dit wat die monument simboliseer. Gevolglik is daar sedert 1994 by die Voortrekkermonument pogings aangewend om persepsies van die publiek ten opsigte van die monument te verander. Hierdie artikel het ten doel om aan te toon dat die veranderinge egter tot die dekontekstualisering daarvan kan lei. 'n Oplossing word vervolgens aan die hand gedoen.

Matilda Burden se metodologiese model vir kultuurgeskiedenis as dissipline word gebruik en verbind met erfenisbestuur en internasionale bewaringskonvensies. Bronne wat gebruik word, sluit literatuur en tydgenootlike beskrywings in.

Regeringsinmenging tydens die oorig van die monument het ideologiese kwessies daargestel waarmee vandag steeds geworstel word. Dit is as apartheidsimbool gebrandmerk en het ander groepe vervreem. Om hierdie persepsies van die monument te verander het die klem verskuif na die kulturele waarde daarvan. Dit word nou as simbool van versoening en nasiebou bemark. Een van die gevolge hiervan was die verklaring van die Voortrekkermonument tot nasionale erfenisterrein.

Die afgelope aantal jare is verskeie strukture op die terrein van die monument opgerig wat daartoe kan lei dat die terrein se kulturele integriteit aangetas word. Die gedagte dat die monument die aangewese plek is vir die oorig van ander Afrikanerstandbeelde, is ook problematies, want dit kan die erfenisstatus daarvan in gedrang bring en daartoe lei dat die monument sy status as nasionale erfenisterrein verloor. Om die probleem die hoof te bied, word die instel van verskillende belangsones voorgestel, waar daar algaande wegbeweeg word van die monument in die plasing van bykomende strukture. Daar moet wel besin word

of gedenktekens wat nie strook met die boodskap van versoening en nasiebou nie, by die Voortrekkermonument opgerig behoort te word, omdat dit die huidige beeld kan skaad.

Trefwoorde: Afrikanernasionalisme; Burden, Matilda; dekontekstualisering; erfenisbelang; erfenishulpbron; Erfenisstigting; nasiebou; simbool; versoening; Voortrekkermonument

Abstract

The changing meaning of the Voortrekker Monument: heritage gain or heritage loss?

The Voortrekker Monument in Pretoria is arguably the most important heritage symbol for Afrikaners. It is more than merely a monument erected to commemorate the Great Trek, as it has a deep symbolic and ideological significance linked to Afrikaner nationalism. During the planning of the monument, emphasis was placed on its colossal stature as a symbol of the colossal nature of the Voortrekkers. It furthermore depicts their unsophisticated nature, firm courage, self-confidence, piety, integrity, boldness and heroic deeds. The monument was also built to serve as inspiration and give praise to the worthy.

The strong symbolic-ideological nature of monuments makes them vulnerable as they can easily fall victim to opponents of the sentiments of the creators. (Events during the autumn of 2015 in South Africa, when monuments and statues were vandalised, are an example of the reaction against an unacceptable heritage.) To counter the possibility of this happening to the Voortrekker Monument, the management at the monument has made a concerted effort since 1994 to change perceptions about the monument.

This article issues a warning that such a change needs to be dealt with carefully as it may lead to the decontextualisation of the monument, which in turn may result in it losing its status as Grade I heritage site. A possible solution for this is proposed.

This article falls within the theoretical framework of Matilda Burden's model for the methodology of cultural history as a discipline. It implies the study of the interdependent components within the totality of cultural elements. Monuments form part of the cultural heritage of a country, and heritage management implies that a historical site has meaning for the contemporary community.

Sources used include literature on the origin of the Voortrekker Monument and its symbolism. The change in meaning of the monument was studied via literature and contemporary sources. Other sources include international conventions regarding the preservation of cultural heritage and the National Heritage Resources Act (Act 25 of 1999).

The planning for the building of the Voortrekker Monument was done from 1931 by Afrikaner cultural organisations. In 1935 the government of the day declared that the monument was of national importance, and that the government should, therefore, be involved in its planning and funding. This transformed the monument to the genre of national monument art and placed ideological questions on the table. Even today the monument carries the burden of this government interference.

Gerard Moerdyk (Moerdijk) was appointed as the architect of the monument and Pretoria was chosen as the location. The laying of the cornerstone was planned for 1938, even though the monument would not be completed by then. 1938 was to be the year in which the centenary of the Great Trek would be commemorated. It included a symbolic trek with ox wagons from various parts of the country to Pretoria.

Together with the celebrations on 16 December 1949, when the monument was inaugurated, Afrikaner nationalism reached a peak. This date was selected to coincide with the commemoration of the Battle of Blood River, the importance of which was emphasised by the shining of sun rays through the roof of the monument on a cenotaph with the words “Ons vir jou Suid-Afrika” (We for you South Africa).

The design of the monument incorporates two ideas. The first is the laager (a circle of ox wagons) which is seen as typical of the Afrikaner and his military defence system. The second is a massive building which serves the purpose of a sacred place. The Bible was used as the inspiration for the underlying idea of an altar. The cenotaph forms the sacred centre of the building and serves as a reminder to the descendants of the sacrifices made to attain freedom. The dome is a symbol of the extent of the deeds of the Voortrekkers and the sun rays symbolise God’s blessing on the life and aspirations of the Voortrekkers.

It is interesting that Moerdyk included an African motif, the zigzag pattern from the Zimbabwe ruins, on the outside of the monument. There is, however, no proof that he implied a wider meaning to this.

Other groups regarded the Voortrekker Monument as a symbol of apartheid. It has also been described as a place where black people were portrayed as barbarians and that it is insensitive to groups other than the Afrikaner.

In 1994 the management of the monument launched a campaign to change the perceptions of the monument. Emphasis was placed on its cultural significance rather than its political meaning. An example is the visit of Nelson Mandela to the site in 2002, which has been described as one of the most important and symbolic visits ever to it. Black guides were also trained and the narrative given to visitors was adapted.

Despite these efforts to portray the Voortrekker Monument as a symbol of reconciliation and nation-building, some groups are still sceptical. Changing perceptions is, of course, not easy, especially since so-called right-wing Afrikaner groups have been unwilling to accept these.

The different approach to the significance of the monument resulted in a growth in international tourists to the site. Tourism brings an increase in the financial position of the monument and therefore specific marketing campaigns have been launched. These were successful, as different accolades have been received. From an almost bankrupt position in 1999 things changed dramatically. The presentation of various functions at the site also added to bringing financial independence.

In 2011 the Voortrekker Monument was declared a National Heritage Site – a clear indication that the changes made were deemed positive. It is interesting to note that the “Statement of significance” of the site made no mention of its symbolic meaning. One of the most important aspects when a monument is declared relates to the physical views as well as its importance

and preservation of the symbolism. At the Voortrekker Monument, the architectural merit was emphasised as well as the historical events of the Great Trek.

The criteria for the determination of cultural significance are listed in the National Heritage Resources Act, and are in line with the Burra and Venice Charters, both international conventions for the preservation of monuments. Cultural significance is determined by the

- cultural value — the importance of a site or place for the community
- social value — the religious, political, national or other cultural sentiment a place has
- historical value — the history of a site
- scientific value — the uniqueness, quality and representativity of a site
- aesthetic value — the beauty of design, ambience and associations of a site.

These values need to be scrutinised constantly to ensure that the cultural integrity of a site is not jeopardised. Relating to the Voortrekker Monument, it holds that anything done within the declared area that is of a permanent nature and may change the physical appearance of the site should be approved by the South African Heritage Resources Agency (SAHRA). However, anything done outside of the declared area that is of a permanent nature and may have an effect on the view should also be approved by SAHRA.

It is nevertheless difficult for the Voortrekker Monument to cut itself loose from its political legacy. The Afrikaner community pressurised the institution to act in order also to safeguard other Afrikaner-related monuments. This led to the establishment of the Heritage Foundation in 2002.

Over the last few years the Heritage Foundation has erected various structures, memorials and statues at the Voortrekker Monument site. These may have a negative influence on the heritage status of the monument, as some of these are aesthetically unpleasing or are encroaching on the view to the monument. Also, visitors to the site are not struck at first by the grandiosity of the monument as they should be, but rather their first impression is of these other structures. In a subtle way this leads to the decontextualisation of the monument.

The idea that all unwanted Afrikaner-related monuments should be moved to the Voortrekker Monument site can therefore not be supported as long as it is done in such a way that the cultural integrity of the site is being scarred. Thorough planning is needed before this can be considered. A solution would be the creation of different buffer zones. Structures with a direct connection to the monument could be placed in the closest zone to it, with others being erected further away. No future planning should be done without the creation of these buffers.

Another concern that comes to mind is the erection of memorials dedicated to the former South African Defence Force. This creates an unbalanced view of the past, as such memorials seem to be favoured while other aspects of Afrikaner history are perceived to be neglected. A bigger issue is that these memorials perhaps do not portray the message of nation-building and reconciliation. The unclear distinction between the Voortrekker Monument and the Heritage Foundation also may be problematic, as the latter seems to place emphasis on Afrikaner heritage, which can be perceived as not being in line with the new symbolism of the monument. This would indeed undo all the hard work done over the past few years and may lead to the monument's losing its national heritage status.

Keywords: Afrikaner nationalism; Burden, Matilda; decontextualisation; Heritage Foundation; heritage importance; heritage resource; nation-building; reconciliation; symbol; Voortrekker Monument

1. Inleiding

Die Voortrekkermonument in Pretoria was sedert sy oprigting waarskynlik die vernaamste simbool van die Afrikanergeskiedenis en moontlik ook van Afrikanernasionalisme.¹ Nie alleen was die oprig daarvan ten nouste verbind met die regering van die dag en die nasionalistiese strew van Afrikaners nie, maar feitlik alle Afrikaner-kultuurorganisasies het op die een of ander wyse 'n bydrae tot die oprigting daarvan en feesvieringe daaromheen gelewer. 'n Mens sou tereg kon sê dat die Voortrekkermonument die belangrikste erfenissimbool, of ten minste een van die belangrikste erfenissimbole van Afrikaners is en dat dit daarmee saam 'n simbool van Afrikaneridentiteit is.

Hierdie gedagte is in ooreenstemming met Maré (2002:16) se definisie van 'n monument as 'n fisiese objek wat in die openbaar vertoon word en wat diegene wat daarna kyk, aan 'n spesifieke individu of gebeurtenis herinner. Sy gaan voort deur dit dan pertinent te koppel aan 'n spesifieke gemeenskap of groep. In hierdie geval word die Groot Trek herdenk en word die monument aan die Afrikaner gekoppel.

Vir die Sentrale Volksmonumentekomitee (SVK), wat hoofsaaklik die taak gehad het om die Voortrekkermonument te laat oprig, was dit belangrik dat die “beliggaming van die Voortrekkeridee” in die ontwerp ingesluit moes wees. Aspekte wat beklemtoon is, was dat dit moes inspireer, ruim van opvatting moes wees en eer moes gee aan diegene wat dit verdien (Moerdyk 1949:43).

Benewens die argitektoniese meriete het monumente gewoonlik ook 'n sterk simboliese-ideologiese karakter. Menige monument word opgerig met 'n ideologiese doel voor oë (Maré 2002:22) – in die geval van die Voortrekkermonument was dit Afrikanernasionalisme (Ferreira 1975:93–7; Marschall 2005:23). Dit laat monumente natuurlik baie weerloos, omdat dit maklik die slagoffer van teenpartye kan word.

As voorbeeld hiervan dien die onlangse debat oor die aanvaarbaarheid van standbeelde, monumente en gedenktekens met 'n veronderstelde ideologiese grondslag en die daarmee gepaardgaande vandalisering daarvan (Van Vollenhoven 2015:20). Dit voorspel waarskynlik niks goeds vir Afrikanererfenisse nie en gevolglik is dit noodsaaklik om te voorkom dat hierdie erfenisse, wat volgens sommige steeds 'n sogenaamde onaanvaarbare betekenis² uitdra, nie onnodig blootgestel word nie. Hierdie relaas gaan nie oor oplossings vir die standbeeldekwestie nie, hoewel daar beslis raakvlakke is waarvan kennis geneem moet word. Die moontlike verskuiwing van sogenaamde Afrikanermonumente en -gedenktekens laat noodwendig die vraag ontstaan of die Voortrekkermonument-terrein nie dalk die aangewese plek hiervoor is nie.

Dit is nietemin ook belangrik dat kennis geneem word van standpunte van ander partye oor die erfenisstatus van die Voortrekkermonument. 'n Teenoorgestelde opinie wat gehuldig word, kom daarop neer dat enigiets wat die fokus van die monument af wegneem, 'n

negatiewe uitwerking op die kulturele belang, en gevolglik ook die erfenisstatus daarvan sal hê.

2. Doel

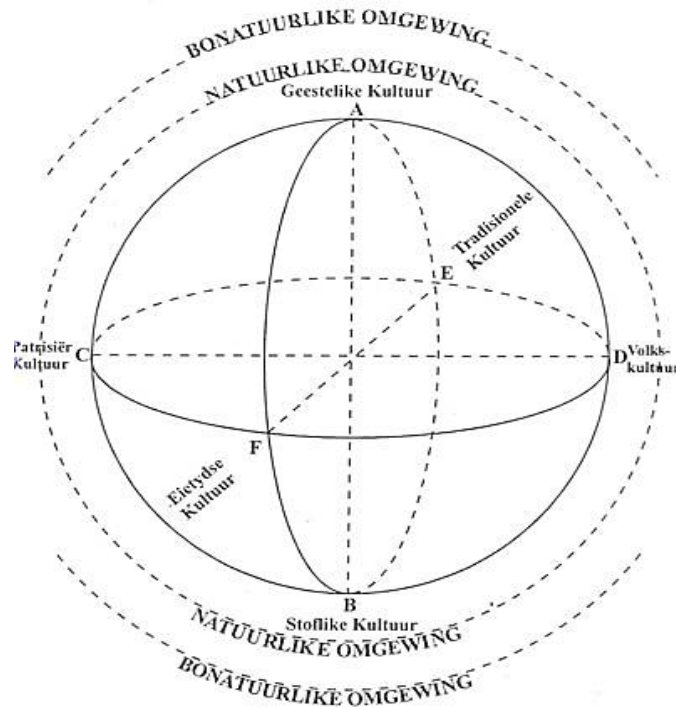
Die artikel sal aantoon dat die verandering in die interpretasie van die betekenis van die Voortrekkermonument sedert die 1990's gelei het tot die verklaring daarvan as 'n Graad I-erfenisterrein. Die doel is egter om vervolgens aan te toon dat hierdie nuwe betekenis op subtiele wyse ondermyn word deur die onoordeelkundige plasing van ander strukture langs die monument. Op hierdie wyse word teenstrydige boodskappe in verband met die betekenis van die monument uitgedra, waardeur dit gevaar loop om gedekontekstualiseer te word en sy waarde as nasionale erfenisterrein te verloor. 'n Oplossing hiervoor word vervolgens aan die hand gedoen.

3. Teoretiese raamwerk

Die breë teoretiese raamwerk vir hierdie artikel is Matilda Burden se metodologiese model (sien figuur 1) vir die dissipline kultuurgeskiedenis (2000). Die model het sy ontstaan te danke aan die debat oor die definiëring van die vakgebied kultuurgeskiedenis in die 1980's (Burden 2000:13–5). Hierdie debat het geëindig met 'n omskrywing van die vakgebied, maar het nagelaat om die metodologie daarvan na behore te verduidelik. Ferreira het reeds bepleit dat kultuurgeskiedenis sy studieveld moet verbreed sodat dit benewens die sogenaamde hoogkultuur ook volkskultuur insluit (Ferreira 1997:117). Hierdie aspekte word gevolglik deur Burden se model ingesluit.

In die uiteensetting van die model word dit duidelik gestel dat kultuurgeskiedenis hoofsaaklik die onderlinge verband tussen verskillende kulturelemente bestudeer. 'n Deeglike studie van die onderskeie kultuurprodukte is nodig alvorens die konteks binne die geheel bestudeer kan word (Burden 2000:16–7).

Die wese van kultuurgeskiedenis is die mens en sy leefwêreld (Burden en Ekermans 2001:24). Ferreira (1997:121) dui aan dat dit moontlik is om 'n kultuuruiting in 'n bepaalde kultuurperiode in konteks te bestudeer slegs indien daar inter- of multidisziplinêr navorsing gedoen word. Dit is voorts belangrik om daarop te wys dat Burden (2000:19) aantoon dat kultuurgeskiedenis een van die geesteswetenskaplike vakdissiplines is wat hom die beste tot interdisiplinariteit leen.

Figuur 1. Burden se metodologiese model vir kultuurgeskiedenis (Burden 2000:21).

Kortliks kom die model op die volgende neer:

- Die model bestaan uit drie asse wat mekaar reghoekig sny. Die asse word deur 'n sirkel omring wat die geheel van 'n bal vorm. Buite-om hierdie sirkel is nog twee sirkels wat die natuurlike en bonatuurlike omgewing voorstel (Burden 2000:20–1).
- Die vertikale as word die AB-as genoem en dui op die twee tipes kultuurprodukte, naamlik geestelike (nietasbare) en stoflike (tasbare) kultuur. Klem word daarop gelê dat die verband tussen geestelike en stoflike kultuur nie misgekyk mag word nie (Burden 2000:20–2).
- Die horisontale as is die CD-as en verteenwoordig die verskillende vlakke waarop kultuur geskep kan word, met patrisiërkultuur (formeel) en volkskultuur (nieformeel) as uiterstes op die kontinuum, en implisiet verskeie vlakke tussenin. Wat hier van belang is, is dat volkskultuur nie noodwendig gekoppel kan word aan 'n bepaalde groep nie, maar eerder dui op dit wat enige persoon skep in gebiede waarbinne hy nie akademies opgelei is nie. Patrisiërkultuur verwys dan na dit wat formeel deur akademies opgeleide persone geskep word (Burden 2000:23–5).
- Die diagonale as, die EF-as, is 'n tyd-as en dui op tradisionele en eietydse kultuur as pole. Eersgenoemde verwys na dit wat reeds as tradisie deur 'n bepaalde groep aanvaar is, terwyl laasgenoemde verwys na hedendaagse verskynsels wat nog nie as tradisies erken is nie (Burden 2000:25).
- Die twee sfere verteenwoordig die natuurlike en bonatuurlike omgewing. Beide hierdie sfere oefen 'n invloed op die skep van kultuur en kultuurprodukte uit (Burden 2000:26).

Monumente kan onder verskeie temas van die kultuurgeskiedenis ingedeel word. In wese is 'n monument 'n stoflike produk, en die Voortrekkermonument kan dus onder die boukuns

ingedeel word. Monumente het egter 'n sterk simboliese karakter en as sodanig het dit gewis ook 'n geestelike dimensie. As kultuurproduk, geskep weens 'n bewustelike besluit om iets te gedenk, is dit waarskynlik patrisiërkultuur, maar die manier waarop dit vir alledaagse mense emosionele betekenis kry, sal inderdaad daaraan 'n element van volkskultuur verleen. Monumente is onteenseglik eietydse kultuurprodukte. Daarteenoor gee die wyse waarop vieringe rondom 'n monument soos die Voortrekkermonument plaasvind, daaraan 'n tradisionele dimensie. Gevolglik is dit duidelik dat 'n studie van monumente volkome deur die kultuurgeskiedenis gedek word en alle aspekte daarvan aansny.

Daar kan nie na monumente verwys word sonder om ook by die begrip *erfenisbestuur* stil te staan nie. Meyer (1995) het erfenisbestuur binne die teoretiese raamwerk van die vakgebied argeologie geplaas, en meer spesifiek binne die kontekstuele benadering. Hieruit is 'n erfenishulpbronbestuursparadigma daargestel. Dit is juis die toepaslikheid van erfenis vir vandag se samelewing, genoem die hedendaagse dimensie, wat deel van hierdie denkrigting vorm (Van Vollenhoven 2000:553–5), wat van belang is. Die paradigma vereis dat 'n historiese terrein 'n direkte verband met die hedendaagse samelewing moet hê en as sulks 'n behoefte vir die gemeenskap van vandag aanspreek. Dit is belangrik om daarop te let dat hier nie noodwendig 'n hele gemeenskap ter sprake is nie, maar dat dit voldoende sou wees indien slegs die behoefte van 'n gedeelte daarvan (selfs 'n minderheidsgroep) bevredig word (Van Vollenhoven 2016: 22). Monumente spreek ongetwyfeld hierdie behoefte aan.

Erfenisbestuur is afkomstig uit 'n tradisie van internasionale konvensies. Hieronder tel verskeie protokolle wat deur die Internasionale Raad vir Monumente en Terreine (ICOMOS)³ daargestel is. Die waarde van erfenisterreine, wat ook monumente insluit, word gemeet aan die mate waarin daar aan die begrip *kulturele belang* of *erfenisbelang* voldoen word. 'n Aantal onderliggende kriteria word bestudeer om kulturele belang vas te stel (ICOMOS 1964; ICOMOS 2013). Hierdie aspek word later breedvoerig bespreek.

4. Metodiek

In die artikel word die ontstaan van die Voortrekkermonument kortliks weergegee. Hierop volg 'n bespreking van die historiese betekenis van die monument. Daar is 'n noue verband tussen hierdie twee aspekte, en gevolglik is verskeie bronne wat met die ontstaan en simboliek van die monument verband hou, bestudeer. Soortgelyke bronne is bestudeer om die veranderende interpretasie van die terrein aan te toon. Hieronder tel hoofsaaklik literatuur en tydgenootlike beskrywings omtrent die monument.

Kulturele belang word uiteengesit deur die gebruik van internasionale konvensies oor die bewaring van kultuurerfenisse en verskaf sodoende internasionale konteks. Laastens word die Wet op Nasionale Erfenishulpbronne (Wet 25 van 1999) (RSA 1999) benut, omdat dit die Suid-Afrikaanse konteks daarstel waarbinne die monument bestaan.

5. Oprigting van die Voortrekkermonument

Die doel van hierdie artikel is nie om die Sentrale Volksmonumentekomitee (SVK) se geskiedenis en sy bydrae tot Afrikanerfenisse in die geheel te bespreek nie. Daar word dus volstaan met enkele gedagtes rondom die oprig van die Voortrekkermonument, bloot as agtergrond. Die ontwerp en simboliek daarvan word later bespreek.

Tydens die kongres van die Federasie van Afrikaanse Kultuurvereniginge (FAK) in 1931 is die SVK gestig. Die doel van die komitee was hoofsaaklik om 'n monument ter ere van die Voortrekkers te bou (Grobler 2001:6; Ferreira 1975:4–8). In September 1933 besluit die SVK dat 'n gedenkteken opgerig moet word om onder meer die kolossale gestalte van die Voortrekkers te versinnebeeld (Ferreira 1975:51).

Die regering van die dag verklaar in 1935 dat sodanige monument van nasionale belang is en dat hulle daarom inspraak in die beplanning en uitvoering van die projek behoort te hê. Die regering het so ver gegaan om lede by die SVK te voeg en om pond vir pond tot die fondse daarvan by te dra (Jansen 1949:37–8). Staatsbefondsing sou uiteindelik veel meer as die helfte van die projek bedra (Grobler 2001:10).

Die gedagte dat die Voortrekkermonument die simbool van Afrikaneridentiteit is, tesame met regeringsinmenging in die projek, is tekenend van wat deur Villet (2012:66) beskryf word as regeringsmentaliteit (“governmentality”), 'n komplekse administratiewe en burokratiese magstelsel waardeur een groep beheer oor 'n land se politieke, ekonomiese en veiligheidstelsels uitoefen. Hierdie gedagte plaas gevolglik die monument in die genre van nasionale monumentkuns en veroorsaak ideologiese kwessies wat opgelos moes word. In hierdie geval was van die vraagstukke die betrokkenheid van politici by die feesvieringe en of die Britse nasionale lied “God save the queen” gesing sou word al dan nie (Duffey 2006:28). Dit is onder sodanige omstandighede van politieke inmenging dat die Voortrekkermonument sy beslag gekry het en dit is gedeeltelik die problematiek waarmee die monument vandag steeds te make het om tersaaklik te bly.

In 1936 word daar besluit dat die monument in Pretoria opgerig moet word en is die argitek Gerard Moerdyk (Moerdijk) aangestel om dit te ontwerp. Daar is ook besluit dat die hoeksteen reeds in 1938 gelê sou word, al sou die monument nie voltooi wees nie (Ferreira 1975:50–2). 1938 is as datum vir die eeufeherdenking van die Groot Trek geoormerk. Dit staan bekend as die Simboliese Ossewatrek, waartydens nege gedenkwaens vanaf verskillende plekke in die land na Pretoria gereis het. Onderweg het uitgebreide feesvieringe plaasgevind, en het die hele proses tot 'n opbloeï in Afrikanernasionalisme gelei (Grundlingh 2001:98). Op 16 Desember 1938 vind die hoeksteenlegging van die monument as hoogtepunt van hierdie vieringe plaas (Grobler 2001:20).

Die monument is in 1949 voltooi en op 16 Desember van daardie jaar ingewy (Grobler 2001:28; Grundlingh 2001:95, 98). Die dag is doelbewus gekies om saam te val met die herdenking van die Slag van Bloedrivier. Die belang van hierdie gebeurtenis word ook beklemtoon deur die ontwerp van die monument, naamlik dat 'n sonstraal op hierdie dag op die senotaaf val en die woorde “Ons vir jou Suid-Afrika” belig. Die feesviering tydens hierdie geleentheid was selfs groter as dié in 1938 (Grundlingh 2001:98–9). Op dieselfde dag is die bestuur van die monument aan 'n beheerraad oorgedra, met die SVK-dagbestuur as kern. Die SVK sou mettertyd ook toesien dat ander monumente vir die Voortrekkers opgerig

word (Anoniem 2010:3) Hieronder tel onder meer die Voortrekkermonument in Winburg, wat in 1968 onthul is, en die Bloedriviermonument op die terrein van die Slag van Bloedrivier, wat in 1971 ingewy is (Swart e.a. 1989:117–9, 238).

6. Historiese betekenis van die Voortrekkermonument

Dit is reeds vermeld dat die monument die kolossale gestalte van die Voortrekkers moes versinnebeeld. Die besluit van die SVK dui voorts daarop dat dit:

'n grootse monument moes wees waartoe elke Afrikaner hul deel kon bydra, wat in sy massiwiteit ook die ruime siel van die Voortrekkers sou versinnebeeld, wat in sy verhewe eenvoud die reine, grootse en ongekunstelde eenvoud van die Voortrekkers sou vergestalt en sodoende as massiewe kolos vir alle nageslagte kan dien as simbool van die Voortrekkers se onwankelbare moed, selfvertroue, godsvrug, onkreukbare trou, durf en daad. (Ferreira 1975:50–1)

Nadat voorstelle vanaf die publiek ontvang is, is besluit om twee gedagtes rondom die vorm van die monument te kombineer. Die eerste hiervan is die laervorm, wat gesien is as tipies Afrikaans en die grondslag was van die Voortrekkers se verdedigingsmetodes. Die tweede gedagte was Moerdyk se idee van 'n massiewe gebou wat die behoefte van 'n gewyde plek sou vervul (Grobler 2001:8).

'n Kort opsomming van Moerdyk se idees met die ontwerp en bou van die monument (natuurlik in opdrag van die SVK) moet vermeld word. Benewens die bogenoemde aspekte dui Moerdyk aan dat hy die Bybel as inspirasie gebruik het en dat die idee van 'n altaar onderliggend aan die simboliek van die monument sou wees (Moerdyk 1949:44). Hy het die grootsheid van die dae van die Voortrekkers probeer versinnebeeld en het met die senotaaf 'n gewyde middelpunt daargestel. Hierdeur word die nageslag herinner aan die offers wat gebring is om die ideaal van vryheid te verwesenlik. Die koepel dien as simbool van die omvang van die dae van die Voortrekkers, met die sonstraal wat daardeur skyn die simbool van God se seën op die lewe en strewe van die Voortrekkers (Ferreira 1970:69–70).

Die klem op hierdie simboliek het duidelik neerslag gevind in verskeie van die toesprake wat tydens die inwyding van die Voortrekkermonument gelewer is (Anoniem 1950:9–44). Noodwendig is daar veel meer wat oor die simboliek van die monument vermeld kan word. Die fyner nuanses van betekenis, soos uiteengesit in Heymans (1986) en Grobler (2001), staan egter in diens van dit wat reeds vermeld is en verg gevolglik nie verdere uitbreiding nie.

'n Laaste opmerking hieroor is wel nodig, omdat dit aanleiding gee tot die moontlike veranderende simboliek van die monument sedert die 1990's. Moerdyk se ontwerp toon fisiese ooreenkomste met Europese monumente soos die Dôme des Invalides in Parys en die Völkerschlachtdenkmal in Leipzig, wat 'n dominante Europese karakter aan die Voortrekkermonument verleen. Daarby het Moerdyk ook Afrika-elemente ingebring, soos die sigsagpatroon aan die buitekant van die monument (Grundlingh 2001:96). Dit was 'n doelbewuste ontwerp en Moerdyk (1949:47) het self aangedui dat hy inspirasie daarvoor in die Zimbabwe-ruïnes gekry het (sien figuur 2). Duffey (2006:27) dui aan dat Moerdyk se altaargedagte geïnspireer is deur die sogenaamde Voortrekkermonument-koppie naby

Mapungubwe. Daar is egter geen inligting wat daarop dui dat Moerdyk die monument hierdeur 'n wyer simboliese betekenis wou gee as dit wat hier bo vermeld is nie. Inteendeel, die 1938-fees het 'n uitsluitlik Afrikaanse karakter gehad, wat negatief deur ander groepe ervaar is (Ferreira 1975:103–5; Marschall 2005:25). Tog bly die insluiting van Afrika-elemente 'n aspek wat met vrug tot 'n verbreding in interpretasie benut kan word.

Figuur 2. Die sigsagpatroon aan die buitekant van die Voortrekkermonument (Foto: A.C. van Vollenhoven).

7. Hedendaagse betekenis

Ander groepe in Suid-Afrika het 'n ander persepsie van die Voortrekkermonument gehad. Die reaksie teen die historiese simboliek en ideologie het waarskynlik bygedra tot die veranderende betekenis wat sedert die 1990's daaraan toegeken is. Die monument is in 1952 by die opening van die South African Indian Congress as simbool van apartheid gebrandmerk (Van der Westhuizen 1991:11). Dit was die eerste van verskeie soortgelyke uitsprake sedertdien. Hieronder tel uitsprake deur Tokyo Sexwale in 1996 en 'n joernalis van *The Star* in 2003 (Unsworth 1996; Nessman 2003:19).

Die monument is selfs beskryf as 'n plek waar swart mense as barbare uitgebeeld word omdat hulle in die pad van die heroïese Voortrekkers staan wat daarop aanspraak maak dat hulle beskaaftheid na die binneland van Suid-Afrika gebring het (Grundlingh 2001:96).

Grundlingh bestempel die monument voorts as die voorganger vir ander argitektoniese werke wat as simbool van die Afrikanerdom sou dien, naamlik die Randse Afrikaanse Universiteit (nou Universiteit van Johannesburg) en die SAUK-gebou in Johannesburg (Grundlingh 2001:97).

Grundlingh beskryf die monument verder as simbool van Afrikanernasionalisme, etniese miteskepper en apartheid. Hy wys nietemin daarop dat die monument, soos ander monumente wêreldwyd, se simboliese betekenis aan verandering onderworpe is en dat dit tot 'n verandering lei in hoe monumente beskou en verstaan word (Grundlingh 2001:97–8). Hiermee saam was dit ook nodig om 16 Desember (Geloftedag) te depolitisêr en die klem eerder op die religieuse konteks as die militêre te plaas (Grundlingh 2001:100).

Ongeveer saam met die algehele demokratisering van die land in 1994 het die beheerliggaam van die Voortrekkermonument verskeie pogings aangewend om die persepsie van die monument as simbool van apartheid af te breek. Klem is op die kulturele waarde van die monument geplaas eerder as om dit as politieke ikoon te bemark (Marschall 2005:31). Een van die geleenthede in hierdie verband was die besoek van Nelson Mandela in 2002 om die Danie Theron-standbeeld by Fort Schanskop, neffens die monument, te onthul. Dit is as een van die belangrikste historiese en simboliese besoeke beskou (Voortrekkermonument Argief 2002). Intussen is swart gidse ook opgelei en het die monument verskeie toekennings gekry wat daarop dui dat die apartheidsgedagte waarskynlik in 'n groot mate die wyk geneem het en dat dit veel eerder begin het om 'n simbool van versoening en selfs nasiebou te word (Anoniem 2005:7).

Die persepsies van swart Suid-Afrikaners wissel nietemin steeds. Sommige sien dit bloot as 'n monument wat die Voortrekkers gedenk; ander beskou dit as 'n simbool van iets (apartheid) wat tot die verlede behoort, terwyl daar ook diene is wat dit as onsensitief beskryf (Grundlingh 2001:103). In teenstelling hiermee is die monument ook al beskryf as niks anders as nog 'n strydmonument (“struggle monument”) nie (Chance 2005:44). Dit dui daarop dat wisselende sukses behaal is met die poging om die persepsies daarvan te verander.

Dit is natuurlik geen maklike taak om aan ander Suid-Afrikaners 'n nuwe beeld van die monument voor te hou en sodoende die negatiewiteit daarrondom die hoof te bied nie. Dit word onder andere gekortwiek deur verskeie verregse Afrikanerorganisasies wat die monument as simbool vir hulleself begin toe-eien en daardeur in botsing met die bestuur van die monument gekom het, omdat laasgenoemde gepoog het om dit van politiek los te maak en die idee te laat posvat dat almal daar welkom is (Koekemoer 2007:4; Marschall 2005:31). Hierdie verskuiwing is 'n duidelike aanduiding dat daar van die Afrikaner se ideologie van republikenisme en later nasionalisme aangebeweeg is na 'n verbruikerskultuur, as aspek wat hier onder bespreek word.

Ook op bestuursvlak is veranderinge aangebring en is die Voortrekkermonument in 1993 in 'n Artikel 21-maatskappy omskep (Grobler 2001:32). Hierdie besluit blyk 'n poging uit Afrikanergeledere te wees om te verhoed dat die monument in 'n veranderende politieke omgewing bedreig sou word. Die gevolg hiervan was dat die status van die monument inderdaad verander het van een wat nasionale besit was, na een wat onder beheer staan van diene met 'n spesifieke kulturele (Afrikaner-) belang (Grundlingh⁴ 2001:100). Desnieteenstaande het die ANC-regering steeds met befondsing van die monument voortgegaan, al sou die bydraes jaarliks krimp.

In verdere pogings om die monument meer aanvaarbaar te maak, is daar selfs 'n alternatiewe verhaal aan besoekers aangebied en insette hieroor is onder meer van die Suid-Afrikaanse Erfenishulpbronagentskap (SAHRA)⁵ aangevra – 'n duidelike poging om meer inklusief te wees en om brûe tussen gemeenskappe te bou. Die alternatiewe verhaal spreek onder meer aspekte soos die Difaqane, gronduitbreiding en konflik aan (Kruger 2010a:1–3).

Die Voortrekkermonument het inderdaad sedert 1994 'n groot omwenteling ondergaan wat onder meer tot 'n toename in internasionale besoekers gelei het. Die klem wat gelê word op die monument as argitektoniese meesterwerk eerder as op die ontstaan en simboliek daarvan, het waarskynlik hiertoe bygedra. Die monument word veel eerder beskou as 'n "erfenis", iets wat klaarblyklik meer aanvaarbaar is as bloot 'n monument (Grundlingh 2001:107–8).

Die genoemde veranderinge was hoogs waarskynlik nie slegs polities gemotiveer nie. Die Voortrekkermonument het ook tussen 1999 en 2003 finansiële ondergang in die gesig gestaar. Dit het waarskynlik die besluit in die hand gewerk om bemarking en kommunikasie te depolitiseer. Nuwe kontekste wat vir alle Suid-Afrikaners aanvaarbaar is, is daargestel en hierna het besoekersgetalle inderdaad weer gestyg (Anoniem 2016:2). Toerisme het al hoe belangriker geword, omdat dit daartoe bygedra het om die koffers van die monument te vul. Die harde werk aan die opskerping van die bemarking van die monument het vrugte afgewerp, nie net deur stygende besoekersgetalle nie, maar ook in die ontvang van verskeie toekennings, onder meer die Golden Arrow-toekenning vir die opwindendste en interessantste erfenisterrein in Gauteng (Geldenhuys 2005:2). Soos hier bo vermeld, hou hierdie verskuiwing verband met die skuif in die Afrikaner se ideologie van republikaanse in die 19de eeu na 'n ideologie van nasionalisme in die 20ste eeu, en 'n verbruikerskultuur sedert die 1970's. Hiervolgens kry ekonomiese ideale voorkeur bo politieke idees (Villet 2012:75). Dit wil derhalwe voorkom asof die strewe na die finansiële onafhanklikheid van die monument hiermee verband hou en dat die strengheid ten opsigte van wat toelaatbaar is in die monument gevolglik verslap is. 'n Verskeidenheid funksies, anders as bloot die volksfeeste van die verlede, word deesdae by die monument, of ten minste op die terrein, aangebied. Hieronder tel musiekkonserte en markte.

Hierdie verskuiwing in betekenis is niks nuuts vir monumente nie. Dit is soortgelyk aan die omskepping van die 10de-eeuse moskee in Córdoba in 'n Christelike katedraal, asook van die Hagia Sophia-kerk, wat in 360 n.C. in Konstantinopel (vandag Istanbul) gebou is, maar in 1453 'n moskee geword het. Daar was selfs sprake dat die Voortrekkermonument op soortgelyke wyse deur die ANC-regering heropgedra ("rededicated") kon word (Maré 2002:19) om dit meer aanvaarbaar vir 'n groter gedeelte van die samelewing, nasionaal en internasionaal, te maak. Die monument se beheerliggaam het egter seker gemaak dat hulle steeds in beheer bly en het self die nodige aanpassings gemaak. Die oprig van Vryheidspark op 'n nabygeleë koppie het nietemin die sogenaamde ander kant van die geskiedenis daargestel.

Die Voortrekkermonument-maatskappy probeer steeds om die monument as 'n belangrike deel van die erfenisbesit van Suid-Afrika te vestig. In hierdie verband word klem gelê op die monument as erfenis en iets wat 'n brug verskaf tussen die verlede, die hede en die toekoms, maar ook tussen verskillende gemeenskappe – 'n ware toekomsgerigte erfenisinstantie. Die alternatiewe verhaal, wat deesdae deur gidse by die monument oorgedra word, bevat verskeie voorbeelde van hoe die Voortrekkermonument aanpassings gemaak het om meer inklusief te

wees en ander kultuurgroepe te betrek (Kruger 2010a:1–3). Dit is ’n uiters belangrike ideologiese skuif, ’n gedagte wat hier onder weer aangeraak sal word.

Parallel hiermee is die gedagte agter die verandering in die benaming van Geloftedag na Versoeningsdag. Verskeie aktiwiteite wat by die Voortrekkermonument aangebied word, het sedertdien, met wisselende sukses, veel eerder die klem op versoening as op Afrikanernasionalisme probeer plaas (Grundlingh 2001:101–2).

Dit is egter steeds moeilik vir die monument om volkome onafhanklik van sy wortels te staan. So het die toenemende persepsie dat die Afrikaner se erfenisgoedere bedreig word, daartoe gelei dat druk op die monument se bestuur uitgeoefen is om by die bewaring van andere terreine betrokke te raak. Dit lei tot die daarstel van die Erfenisstigting in 2002 as afsonderlike Artikel 21-maatskappy (Anoniem 2010:11). Die effek hiervan word later onder die loep geneem.

8. Nasionale erfenishulpbron

’n Uitvloeisel van die veranderende interpretasie was dat die Voortrekkermonument in 2011 tot ’n nasionale erfenisterrein verklaar is. Dit toon die sukses wat behaal is om dit meer aanvaarbaar te maak. Dit is inderdaad insiggewend om daarop te let dat in die “Verklaring van belang” van die monument daar bloot melding daarvan gemaak word dat die monument opgerig is om die Voortrekkers te gedenk, dat dit op ’n gebeurtenis fokus (die Slag van Bloedrivier op 16 Desember 1838) wat die gang van die geskiedenis verander het, dat dit ’n herinnering is aan die ontwaking van Afrikanernasionalisme, en dat dit ’n onteenseglike effek op die ontwikkeling van die nuwe Suid-Afrikaanse demokrasie⁶ gehad het. Voorts word die argitektoniese meriete daarvan ook beklemtoon (RSA 2011:6). Geen melding word spesifiek van die simboliese betekenis daarvan gemaak nie – waarskynlik ’n baie duidelike boodskap dat die klem nie meer daarop val nie. Nietemin word hierdie simboliek geïmpliseer deurdat daar na die “ontwaking van Afrikanernasionalisme” verwys word (RSA 2011:6).

Die verklaring van die monument tot nasionale erfenishulpbron beteken inderdaad dat dit amptelike erkenning geniet en as ’n erfenis van nasionale belang beskou word. Weer eens dui dit daarop dat die bestuur van die monument suksesvol was in hulle pogings om die simbolies-ideologiese beeld daarvan te verander – van een gekoppel aan apartheid na een van nasionale versoening. Laasgenoemde is ’n gedagte wat gereeld deur amptenare van die monument (en Erfenisstigting) in kommunikasie met die media gebruik word (vgl. bv. Ley 2015:18–9).

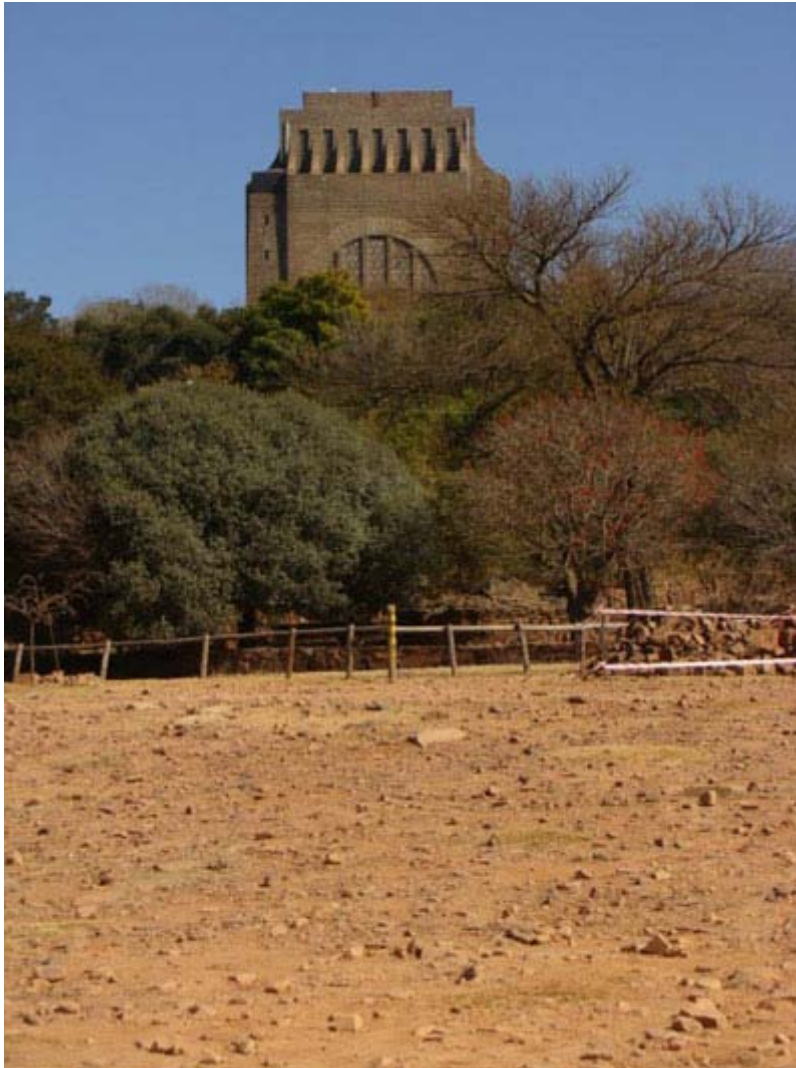
Die presiese betekenis van die verklaring van erfenisterreine word dikwels misverstaan. In hierdie geval sluit die verklaring die onmiddellike 15 hektaar rondom die monument in (RSA 2011:6). Die terrein is egter veel groter en die verklaring sluit dus alles buite die 15 hektaar uit. Tog is dit interessant dat daar geen kaart opgestel is om aan te dui presies waar die grens van hierdie 15 hektaar loop nie (sien figuur 3). Hierdie aspek is van kardinale belang, aangesien dit juis veronderstel is om die manifestering van die kulturele belang van die monument daar te stel. Daarsonder kan daar maklik aktiwiteite op die verklaarde kerngebied plaasvind wat uiteindelik negatief op die bepaling van kulturele belang kan inwerk.

Ander aspekte moet in samehang hiermee in ag geneem word. Een van die heel belangrikste hiervan, omdat dit hier oor 'n monument gaan – iets wat simboliese betekenis het – is die fisiese aansigte daarnatoe wat juis tot die verklaring aanleiding gegee het (figuur 4). Hiermee saam hang ook die beklemtoning en bewaring van die simboliek. Die argitektoniese meriete van die monument is pertinent vermeld in die verklaring van die terrein, terwyl die vermelding van die herdenking wat dit aan die historiese gebeure van die Groot Trek verleen, sterk gekoppel word aan die simboliek van Afrikanernasionalisme (RSA 2011:6).

Daar moet dus altyd wyer gekyk word. So het die Voortrekkermonument-bestuur self in hulle motivering vir die verklaring aandag gegee aan die uitgebreide stelling van belang (Statement of significance) van die monument. In hierdie dokument word onder meer strukture soos die klipstapel van 1938, die amfiteater, die voorstelling van trekroetes oos van die monument en replikas van Zoeloe hutte vermeld. Aandag word ook aan die nietasbare erfenis verleen met die vermelding van die Simboliese Ossewatrek van 1938 en die gebeure tydens die hoeksteenlegging van die monument (Kruger 2006; Kruger 2010b:1–7). Dit is gevolglik duidelik dat die groter geheel in ag geneem moet word.

Figuur 3. Kaart van die Voortrekkermonument-terrein. Die linkerkantse gedeelte in rooi bely behoort aan die Voortrekkermonument-maatskappy, maar is groter as 15 hektaar. Dit bestaan uit twee subgedeeltes, albei groter as 15 hektaar. Die eerste is gedeelte 12, 13 en 24 van die plaas Groenkloof 358 JR en huisves die monument, amfiteater en ander historiese strukture. Die tweede is gedeelte 9 van die plaas Groenkloof 358 JR en huisves Fort Schanskop. Ander gebiede behoort aan die Departement Openbare Werke en die Stad Tshwane (Stad Tshwane, Departement Stadsbeplanning en Ontwikkeling).

Figuur 4. Die Voortrekkermonument. Die foto is geneem om spesifiek 'n onbelemmerde aansig tot die monument te wys. (Foto: A.C. van Vollenhoven)

9. Bepaling van kulturele erfenisbelang

Om bostaande beter te begryp, is dit nodig dat daar kortliks stilgestaan word by die bepaling van die begrip *erfenisbelang*. Dit is standaardpraktyk dat wanneer die kulturele of erfenisbelang van 'n voorwerp of terrein bepaal word, daar 'n vasgestelde stel reëls is wat in aanmerking geneem moet word. Hierdie evaluasie word op grond van die volgende kriteria gedoen:

- die unieke aard van 'n terrein
- die integriteit van die argeologiese afsetting
- die breër historiese, argeologiese en geografiese konteks van die terrein
- die ligging van die terrein in verhouding tot ander soortgelyke terreine of verskynsels
- die diepte van die argeologiese afsetting
- die toestand van preserving van die terrein

- die uniekheid van die terrein
- die potensiaal van die terrein om huidige navorsingsvrae te beantwoord. (RSA 1999:14)

'n Terrein hoef aan slegs een van hierdie kriteria te voldoen om as belangrik geag te word. Die kriteria is saamgestel uit internasionale konvensies insake erfenis (bv. die Burra- en Venesiese protokolle) en word in die Wet op Nasionale Erfenishulpbronne (Wet 25 van 1999), soos volg opgesom:

- Hulpbronne wat belangrik is in die verloop van belangrike gebeure in Suid-Afrikaanse geskiedenis
- Hulpbronne wat 'n rare of bedreigde aspek van Suid-Afrika se natuurlike of kulturele erfenis reflekteer
- Terreine wat die potensiaal het om belangrike inligting vir die verstaan van Suid-Afrika se natuurlike of kulturele erfenis te bevat
- Terreine wat belangrik is omdat dit oor belangrike kenmerke van die natuurlike of kulturele omgewing of voorwerpe van 'n spesifieke groep in Suid-Afrika beskik
- Terreine wat belangrik is omdat dit kenmerke besit wat vir 'n spesifieke gemeenskap of kultuurgroep van estetiese belang is
- Terreine wat 'n hoë graad van kreatiewe of tegnologiese vaardigheid van 'n spesifieke periode aandui
- Hulpbronne wat sterk sosiale, kulturele of religieuse bande vir 'n spesifieke gemeenskap inhou
- Terreine wat verband hou met die werk en lewe van 'n belangrike persoon, groep of organisasie in die geskiedenis van Suid-Afrika
- Terreine wat verband hou met die geskiedenis van slawerny in Suid-Afrika. (RSA 1999:14)

Die kulturele belang van 'n terrein word ingevolge die bostaande bepaal. *Kulturele belang* is 'n kernbegrip in die bepaling van erfenisbelang en die volgende aspekte word gebruik om dit vas te stel:

- kulturele waarde
- sosiale waarde
- historiese waarde
- wetenskaplike waarde
- estetiese waarde. (ICOMOS 1964; ICOMOS 2013:2; Kerr 1985:8)

By kulturele waarde gaan dit oor die waarde wat 'n plek of voorwerp vir die gemeenskap of 'n gedeelte daarvan het. Kulturele waarde is hoofsaaklik op die ander vier waardes gebaseer. Dit is vervat in die plek self, met ander woorde die materiaal waarvan dit gemaak is, die konteks, gebruik, assosiasies, betekenis, rekords ens. (ICOMOS 2013:2). In die geval van monumente word hierdie waarde dikwels per definisie daaraan toegeken omdat dit amptelik as erfenis verklaar word (Marschall 2005:31).

Sosiale waarde het te make met die geestelike, politieke, nasionale of ander kulturele sentiment wat met 'n plek of voorwerp verbind word. Die waarde kan deur 'n meerderheids- of minderheidsgroep daargestel word. Dit word beïnvloed deur die bekendheid van die

terrein, die toestand daarvan of die wetenskaplike waarde daarvan. Sosiale waarde word dikwels as die belangrikste van die waardes beskou (Van Vollenhoven 2003:42–3).

Historiese waarde hou verband met die plek se bydrae tot kennis. Die toestand daarvan speel 'n belangrike rol, en vrae wat beantwoord moet word, is of dit 'n tipiese voorbeeld van 'n spesifieke tydperk of styl is en of dit moontlik uniek is. 'n Verdere aspek wat belang bevorder, is of dit met 'n bepaalde belangrike persoon verbind kan word. Hierdie waarde word gewoonlik verhoog indien 'n plek of voorwerp 'n lang kontekstuele geskiedenis en outentiekheid het (Van Vollenhoven 2003:27).

By wetenskaplike waarde gaan dit oor die potensiaal van 'n plek om kennis te verskaf. Dit hou gevolglik verband met rariteit, kwaliteit en verteenwoordigendheid (Van Vollenhoven 1998:41; Van Vollenhoven 2003:27).

Estetiese waarde het te make met skoonheid in ontwerp, atmosfeer en assosiasies. Dit sluit ontwerp, styl, artistieke ontwikkeling en vlak van vaardigheid in. Dit is duidelik van groot belang wanneer daar met geboue gewerk word en word gevolglik ook soms *argitektoniese waarde* genoem (Van Vollenhoven 1998:41; Van Vollenhoven 2003:27).

Uit die bostaande is dit duidelik dat die bepaling van erfenisbelang 'n komplekse taak is. Dit is voorts duidelik dat daar baie aspekte is wat in gedagte gehou moet word en dat hierdie aspekte voortdurend nagegaan moet word om te verseker dat die kulturele integriteit van die erfenisterrein in stand gehou word.

10. Dekontekstualisering van die Voortrekkermonument

Die voorgaande beklemtoon dat die totale konteks van 'n kultuurhulpbron daaraan betekenis gee. In die geval van die Voortrekkermonument is dit duidelik dat die argitektoniese elemente 'n kardinale rol gespeel het in die verklaring daarvan tot nasionale erfenisterrein en dat dit ook van groot belang was in die beplanning vir die bou daarvan. Verwant hieraan is die fisiese aansigte, oftewel die sigbare beeld van die monument as gebou. Enigiets wat belemmerend hierop inwerk, sal noodwendig hierdie aspek benadeel. Gevolglik is dit van die uiterste belang dat geen aksie wat dit benadeel, toegelaat word nie.

In effek beteken dit dat enigiets wat binne die verklaarde gebied gebeur wat van permanente aard is en wat die fisiese gesteldheid van die terrein verander, eers deur SAHRA goedgekeur moet word. Dit kan egter maklik vergeet word dat ook enigiets wat buite die 15 hektaar-radius gebeur en van permanente aard is of die fisiese gesteldheid van die terrein verander, waarskynlik 'n effek op hierdie aansig kan hê en gevolglik ook onderhewig is aan goedkeuring deur SAHRA.

Dit bring die Erfenisstigting ter sprake, wat oor die afgelope aantal jare verskeie strukture, standbeelde en gedenktekens op die terrein van die Voortrekkermonument opgerig het. Hoewel die Voortrekkermonument en die Erfenisstigting twee afsonderlike maatskappye is, deel hierdie instansies verskeie hulpbronne, waarvan die belangrikste sekerlik die terrein is waar die Erfenissentrum in 2008 ook neffens die monument opgerig is. Selfs hierdie aspek het 'n invloed op die moontlike persepsies van die Voortrekkermonument, omdat dit in

sommige gevalle nie voor die hand liggend is om die gedagte van versoening en nasiebou met dié van alle Afrikanererfenisse in verband te bring nie. Dit kan gevolglik maklik vertolk word as synde in stryd daarmee.

Die oorig van die genoemde strukture kan moontlik daartoe lei dat die erfenisstatus van die monument in gedrang kom. Hier is twee sake ter sprake. Eerstens is daar die blote oorig van strukture wat vir sommige esteties onaanvaarbaar mag wees, of wat die aansig tot die monument belemmer en gevolglik 'n negatiewe effek daarop en die daaruit voortspruitende erfenisbelang daarvan het. Dit sluit selfs die moontlikheid in dat besoekers nie heel eerste deur die grootsheid van die monument getref word wanneer hulle op die terrein aankom nie. Die oorspronklike gedagte met die monument was juis 'n "majestueuse monument bo-op 'n koppie waar dit onmiddellik die aandag van die toeskouer sou vang en hou" (Duffey 2006:27–8). Besoekers se eerste indruk is moontlik nie meer die monument nie, maar die ander nieverbandhoudende strukture.

Tweedens strook die boodskap van sommige van die strukture wat oorig is, waarskynlik nie met die boodskap van die monument nie. Die tweede saak is veel ernstiger, omdat dit op subtiële wyse tot die dekontekstualisering van die monument kan lei en gevolglik die nuwe beeld daarvan kan aantast. Enigiets wat nie bydra tot die nuwe interpretasie nie, sou hieronder kon ressorteer.

11. Bevindings

In die bostaande is aangedui dat die simboliese waarde van die Voortrekkermonument twee uitinge het. Eerstens is dit 'n simbool van die Afrikaner se strewe na vryheid en tweedens is dit 'n simbool van versoening. Hierdie twee interpretasies kan soms as moeilik versoenbaar beskou word, en hoewel dit nie noodwendig waar is nie, kan daar juis daarom nie toegelaat word dat toevoegings tot die terrein gemaak word wat moontlik hierdie tweeledige boodskap weerspreek nie. Dit is veral belangrik – en is as sodanig in 2014 deur 'n SAHRA-amptenaar vermeld – dat die aanhoudende plasing van ander monumente en gedenktekens in 'n gebied te naby aan die Voortrekkermonument die fokus daarvan wegneem en dus op die lange duur 'n negatiewe uitwerking op die kulturele belang daarvan sal hê (Sipoyo 2014).

Die genoemde debat rakende standbeelde en die moontlike verskuiwing daarvan het die vraag laat ontstaan of die Voortrekkermonument-terrein nie dalk die aangewese plek vir standbeelde met 'n definitiewe Afrikanerbelang sou wees nie. In die lig van die bostaande is die antwoord feitlik onomwonde ontkenning, want as dit die kulturele belang van die grootste van alle Afrikanermonumente gaan bedreig, kan dit nie toegelaat word nie. (Die woord *feitlik* word met voorbedagte rade gebruik, want dit sou onder sekere omstandighede wel moontlik wees om standbeelde en gedenktekens na die groter terrein te bring, maar slegs na deeglike besinning oor die posisionering daarvan en die moontlike invloed daarvan op die simboliese dekontekstualisering van die monument.)

In effek beteken dit dat die konteks van die Voortrekkermonument deeglik in ag geneem moet word by die plasing van ander strukture en gedenktekens aldaar. Een moontlikheid sou wees om 'n definitiewe buffersone te skep, wat ongetwyfeld daartoe sal bydra dat die monument se betekenis nie afgewater word nie. Daar sou selfs verskillende sones geskep kon

word sodat daar al hoe verder van die kerngebied beweeg kan word in die plasing van die genoemde strukture. Aspekte wat 'n direkte verband met die monument het, kan in die eerste sone, die naaste daaraan, geplaas word. Strukture met 'n minder direkte skakel kan in die volgende sone geplaas word, en so aan tot die laaste sone, die verste van die monument af, waar Afrikanergedenktekens met 'n uiters geringe of selfs geen skakel met die monument nie, geplaas kan word. Die presiese afbakening van hierdie sones is 'n saak van dringende belang sodat 'n beleid daargestel kan word waarvolgens toekomstige ontwikkelinge kan geskied. Dit sou gewis minder aanvegbaar wees as die huidige tendens van die oënskynlik lukrake plasing van strukture.

Die Voortrekkermonument se direksie het self die monument 'n toekomsgerigte erfenisinstansie genoem. Die plasing van ander strukture, soos hier bo aangedui, laat egter ernstige bedenkinge daaroor ontstaan. Sommige hiervan mag moontlik aanvaarbaar wees, maar hiervoor is dit nodig dat daar opnuut na die geheel gekyk moet word. Iets wat onder meer wel die wenkbroue laat lig, is die gedenktekens van onder andere instansies van die voormalige Suid-Afrikaanse Weermag (SAW). Dit skep 'n eensydige militêre beeld en gee die indruk dat ander aspekte van die Afrikanergeskiedenis afgeskeep word. Daar is reeds ander plekke waar die ou SAW erkenning kry, onder meer by die Johannesburgse Oorlogsmuseum en die Lugmagnmuseum. Belangriker nog is dat dit juis hierdie gedenktekens is wat gewis nie in alle opsigte 'n boodskap van versoening en nasiebou oordra nie en wat in elk geval nie noodwendig slegs Afrikanergerig is nie. Hierdeur word 'n ideologiese dilemma geskep wat nie maklik verduidelik of negeer kan word nie en wat die harde werk om die toekoms en konstruktiewe betekenis van die monument te verseker, tot niet maak.

Voorts is die onderskeid tussen die Erfenisstigting en Voortrekkermonument dikwels onduidelik. Benewens die feit dat dieselfde persoon tans as besturende direkteur van beide optree, wil dit voorkom asof, afgesien van die terrein waar al twee geboue voorkom, ook ander hulpbronne gedeel word. Hierdie ineengevlegte situasie kan moontlik die persepsie daarstel dat die monument eerder op die bewaring van Afrikanererfenisse as op die gedagte van versoening en nasiebou ingestel is.

Dit is allermens die gedagte om koud te staan teenoor Afrikanermonumente en – gedenktekens, maar dit het tyd geword dat daar minder emosioneel hiermee te werk gegaan word. Daar kan nie toegelaat word dat die dekontekstualisering van die Voortrekkermonument voortgaan, nadat daar soveel moeite gedoen is om die beeld daarvan meer aanvaarbaar te maak nie. Dit mag nie ongedaan gemaak word deur die voortgesette ondeurdagte plasing van ander gedenktekens en standbeelde wat oënskynlik hierdie beeld aftakel nie. Nie alleen sou dit die nuwe interpretasie van die Voortrekkermonument skaad nie, maar dit sou daartoe kon lei dat die monument sy status as nasionale erfenisterrein kan verloor.

Onlangse besluite by die monument blyk meer in ooreenstemming te wees met dít wat in hierdie artikel bepleit word. Gebeure van die afgelope aantal jare het daartoe gelei dat 'n nuwe beleid oor die plasing van beelde en ander strukture by die monument daargestel is. Na aanleiding van die onsuksesvolle poging om ook die Troepiemonument vanaf Fort Klapperkop na die terrein van die Voortrekkermonument te verskuif, asook die kritiek wat daarmee gepaard gegaan het, het die direksie van die Erfenisstigting en Voortrekkermonument-maatskappy, herbesin. Die vakkundige komitee het 'n beleidstuk opgestel wat deur die direksie aanvaar is en waarvolgens hierdie gebruik om allerlei ander

strukture op die terrein op te rig, gestaak word. In hierdie stadium sluit die besluit die moontlike verskuiwing van dit wat oor die afgelope aantal jare opgerig is, uit (Van Wyk 2017).

Hierdie beleid is sedert Januarie 2015 in werking. Die dokument stel beginsels daar vir die plasing van ander strukture op die terrein van die Voortrekkermonument, maar dit skiet te kort aan praktiese riglyne (Voortrekkermonument 2015). Hieronder tel die afbakening van verskillende sones of gebiede, gekoppel aan spesifieke gebeure of tydperke, soos hier bo voorgestel. Nietemin is dit 'n stap in die regte rigting. Die beleidstuk kan in die afsienbare toekoms bygewerk word om hierdie leemtes aan te spreek en kan ook die meriete aanspreek om strukture wat reeds opgerig is, te evalueer en moontlik te verskuif. Hierdie verskuiwing kan fisies wees, maar daar is ook ander maniere, soos om dit simbolies te verskuif. Dit is 'n nuwe debat, maar in kort kom dit daarop neer dat dit deur die aanbied van inligting aan besoekers aangespreek word. Op hierdie wyse kan die kulturele integriteit van die Voortrekkermonument en die terrein herstel word.

Bibliografie

Anoniem. 1949. *Inwyding van die Voortrekkermonument. Amptelike program en gedenkboek*. Johannesburg: Voortrekkerpers Beperk.

—. 1950. Historiese rekord van die opening van die Voortrekkermonument. Johannesburg.

—. 2005. VTM gidse ontvang akkreditasie. *Vryheid Herald*, 4 Maart, bl. 7.

—. 2010. Die Voortrekkermonument as simbool: waarvandaan en waarheen? Ongepubliseerde dokument, Die Erfenisstigting.

—. 2016. Die Erfenisstigting se betrokkenheid by Groot Trek-verwante erfenishulpbronne, Die Erfenisstigting. <http://es.org.za/wp-content/uploads/2016/01/2016.01.21-ES-en-Stand-van-Groot-Trek-verwante-erfenishulpbronne.pdf> (28 Desember 2016 geraadpleeg).

Burden, M. 2000. Die metodologie van Kultuurgeskiedenis. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis*, 14(2):13–30.

Burden, M. en E. Ekermans. 2001. 'n Klassifikasiestelsel vir Kultuurgeskiedenis. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis*, 15(2):21–40.

Chance, K. 2005. Monumental effort. *The Property Magazine*, Oktober, bl. 44.

Duffey, A. 2006. 'n Egte lugkasteel: Moerdijk, Van Wouw en die Voortrekkermonument. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis*, 20(2):22–41.

Ferreira, O.J.O. 1970. Die geskiedenis van die Sentrale Volksmonumentekomitee. Ongepubliseerde MA-verhandeling, Universiteit van Pretoria.

- . 1975. *'n Volk se hulde: die geskiedenis van die Sentrale Volksmonumentekomitee*. Johannesburg: Perskor.
- . 1997. Kultuurgeskiedenis by 'n kruispad. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis*, 11(2):116–26.
- Geldenhuys, H. 2005. A long trek to one prize. *Sunday Times*, 6 November, bl. 2.
- Grobler, J. 2001. *Ontdek die Voortrekkermonument*. Pretoria: Grourie Entrepreneurs.
- Grundlingh, A. 2001. A cultural conundrum. Old monuments and new regimes: The Voortrekker Monument as symbol of Afrikaner power in postapartheid South Africa. *Radical History Review*, 81:95–112.
- Heymans, R. 1986. *Voortrekkermonument Pretoria*. Pretoria: Business Print Centre.
- ICOMOS. 1964. *International charter for the conservation and restoration of monuments and sites (the Venice charter)*. Venesië: ICOMOS.
- . 2013. *The Burra charter: The Australia ICOMOS charter for places of cultural significance*. Burra: ICOMOS.
- Jansen, E.G. 1949. 'n Ideaal verwesenlik. In Anoniem 1949.
- Kerr, J.S. 1985. *The conservation plan. A guide to the preparation of conservation plans for places of European cultural significance*. Sydney: ICOMOS.
- Koekemoer, J. 2007. Die Voortrekkermonument – simbool van beskerming. *Die Afrikaner*, 24 Junie, bl. 7.
- Kruger, C. 2006. Die Voortrekkermonument, Pretoria, terreinnominasievorm. 18 Julie.
- . 2010a. Concept document for input from SAHRA, Voortrekker Monument narrative. Ongepubliseerde dokument, Die Voortrekkermonument.
- . 2010b. Graderingsbrief (Voortrekkermonument-aansoek). Brief van senior bestuurder erfenisbewaring aan C. Muller, graderingskomitee SAHRA, 4 Februarie, ble. 1–7.
- Ley, M. 2015. Monument nou die hele land s'n. *Beeld*, 21 Februarie, ble. 18–9.
- Maré, E. 2002. The aesthetics of ideology: the vicissitudes of monuments. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis*, 16(2):15–24.
- Marschall, S. 2005. Forging national identity: institutionalising foundation myths through monuments. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis*, 19(1):18–35.
- Meyer, A. 1995. Argeologie en kultuurhulpbronbestuur: 'n Voorgestelde paradigma vir kultuurhulpbronbestuur. In Van den Bos en Moolman (reds.) 1995.

- Moerdyk, G. 1949. Die Voortrekkermonument. In Anoniem 1949.
- Nessman, R. 2003. Breaking out of the stone laager. *The Star*, 8 Mei, bl. 19.
- RSA (Republiek van Suid-Afrika). 1999. *Die Wet op Nasionale Erfenishulpbronne (Wet nr. 25 van 1999)*. Kaapstad: Die Staatsdrukker.
- . 2011. Declaration of the “Voortrekker Monument”, farm Groenkloof, situated on certain portions of portion 12, 13 and 24/R of farm 358-JR, Pretoria as a National Heritage Site. *Die Staatskoerant*, 8 Julie, ble. 6–9.
- Sipoyo, G. 2014. SAHRA-amptenaar, persoonlike kommunikasie, 6 Desember.
- Swart, M.J. e.a. (redaksiekomitee). 1989. *Afrikanerbakens*. Aucklandpark: Die Federasie van Afrikaanse Kultuurvereniginge.
- Unsworth, A. 1996. Tokyo’s groot trek. *Sunday Times*, 15 Desember.
- Van den Bos, J. en M. Moolman (reds.). 1995. *Metodologie in navorsing*. Sunnyside: Transvaal Streektak (SAVK).
- Van der Westhuizen, G. 1991. Geloftedag se ander kant. *Beeld*, 14 Desember, bl. 11.
- Van Vollenhoven, A.C. 1998. Kultuurhulpbronbestuur (KHB) binne die funksionele konteks van museums in Suid-Afrika. Ongepubliseerde MA-verhandeling, Universiteit Stellenbosch.
- . 2000. ’n Voorgestelde paradigma vir navorsing op histories-argeologiese erfenishulpbronterreine in Suid-Afrika aan die hand van gevallestudies in Noordelike Gauteng. Ongepubliseerde DPhil-proefskrif, Universiteit van Pretoria.
- . 2003. Die Wet op Nasionale Erfenishulpbronne. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis*, 17(2):23–45.
- . 2015. Dealing with statues, monuments and memorials in South Africa – a heritage based response to current controversies. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis*, 29(1):7–21.
- . 2016. *Erfenisriglyne. ’n Praktiese gids vir alledaagse gebruik*. Pretoria: V&R Drukkery.
- Van Wyk, W.C. 2017. Voorsitter van die Direksie van die Erfenisstigting en Voortrekkermonument-maatskappy. Persoonlike onderhoud op 10 Mei.
- Villet, C. 2012. Loftus as Afrikaner heterotopia: The life world of rugbymentality. *Image & Text*, 19:64–79.
- Voortrekkermonument. 2015. Voortrekkermonument Erfenisterrein beleid vir die insamel en bestuur van beeldhouwerke, grafstene en ander gedenkstrukture op die VTM Erfenisterrein.
- Voortrekkermonument Argief. 2002. Mediaverklaring, 2 Februarie.

Eindnotas

¹ Hierdie artikel het nie ten doel om die begrip *Afrikaner* te definieer nie, maar die bedoeling met die term sou ten minste wees om nasate van die Voortrekkers, asook diegene wat hulle met die strewe van die Voortrekkers assosieer, in te sluit.

² Die woord *betekenis* dui enersyds op die intrinsieke betekenis van monumente, maar andersyds sinspeel dit in hierdie artikel ook op verskillende persepsies en interpretasies van die Voortrekkermonument.

³ International Council on Monuments and Sites.

⁴ Grundlingh dui aan dat dit “volksbesit” was, maar in sy verduideliking is dit duidelik dat hy “nasionale besit” bedoel. Die probleem is natuurlik dat “volksbesit” en “nasionale besit” ten tye van die oprig van die monument waarskynlik sinonieme was, maar vandag nie meer is nie. Daar sou tereg vandag aangedui kon word dat die monument nou volksbesit is, maar nie meer nasionale besit nie.

⁵ Die Afrikaanse akroniem is eintlik SAEHA, maar omdat SAHRA maklik op die tong val, word dit algemeen gebruik.

⁶ Met die woorde “dat dit ’n onteenseglike effek op die ontwikkeling van die nuwe Suid-Afrikaanse demokrasie gehad het”, word waarskynlik verwys na die versoenende rol wat die bestuur van die monument in die jare sedert 1994 gespeel het. Dit sinspeel op samewerking met ander groepe, versoening en nasiebou, asook uitreiking en die aanbied van hulp met betrekking tot die bewaring van ander groepe se kultuurgoedere.